
FIKİH VE İCTİMÂİYÂT*

Ziya GÖKALP

Yayıma Haz.: Adem EFE**

İnsanın amelleri-amelî bir suretde-iki nokta-i nazardan tedkîk edilebilir: Birincisi nef' ve zarar nokta-i nazarından, ikincisi hüsn ve kubh nokta-i nazarından.

İnsanın amellerini nef' ü zarar nokta-i nazarından tedkîk eden ilme-hıfzu's-sıhha, iktisâd, idare ma'nâlarını câmi' olmak üzere-"tedbîr" nâmı verilebilir. İlm-i nef' ve zarara, ferde, aileye, medineye, devlete âid olduğuna göre "Tedbîr-i Nefs", "Tedbîr-i Menzil", "Tedbîr-i Medine", "Tedbîr-i Devlet" gibi isimler alır.

İnsanın amellerini hüsn ve kubh (iyilik, kötülük) nokta-i nazarından tedkîk ve takdîr eden ilme-İslâm âleminde-"Fıkıh" nâmı verilir. Hüsnü yahud kubhu hâiz olan amelleri "dinî ibâdetler" ve "hukûkî muâmeleler" diye ikiye ayırabiliriz.¹

*Elinizdeki çeviriyazı, Ziya Gökalp (1876-1924)'in *İslâm Mecmuası*, Yıl:1, Sayı:2, 30 Rabiülevvel 1332/13 Şubat 1329/26 Şubat 1914, s.40-44'te yayımlanan makalesinden oluşmuştur. Bu çeviriyazıda metnin Osmanlıca aslından sadeleştirme yapılmadan aynıyla günümüz harflerine aktarılması, anlaşılmasında güçlük çekilebileceği düşünülen bazı kelimelerin bugünkü karşılıklarının lügatçede verilmesi uygun görülmüştür. Adı geçen makalenin başka bir çevirisi için krş. Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İz Yay., İstanbul 1996, s. 297-301, (Yhn.).

**Yard. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ABD.

O halde Fıkıh-ı İslâm “Menâsik-i İslâmiye” ve “Hukuk-ı İslâmiye” namlarıyla iki mebhas-i müstakili müştemeldir.

(Son asırda Fıkıh tahsîsan ikinci manada kullanıldığı için âdetâ “Hukuk-ı İslâmiye”, tabirinin müterâdifi olmuştur).

Amellerin nef’ ü zararını ta’yîn ve takdîr eden (tecrübeye müstenid) akıldır. Amellerin hüsn ve kubhuna gelince Mu’tezile’ye göre bunlarda da akıl hâkimdir. Halbuki bir işin akıl tarafından takdîr olunan hüsn yahud kubhu nef’ ve zararından başka bir şey değildir. Bir amelin nef’ ve zararını temyîz etmekle hüsn ve kubhunu takdîr etmek ayrı ayrı şeylerdir. İyi, fâideli, olduğu için iyi değildir, belki iyi olduğuna inanıldığı için iyidir. Vâkiâ iyi aynı zamanda-cemaat nokta-ı nazarından-fâidelidir de. Fakat iyinin fâideli olması iyiliğine inanılmasının sebebi değil neticesidir. İyi menfaatle meşrûat olduğu zaman iyilikten çıkar. Bunun içindir ki iyinin “mutlak” ve “makûlevî” olması iktizâ eder. Bu hal yalnız dinî mukaddeslere mahsûs değildir, siyasî, millî muazzezelerde de aynı keyfiyeti görürüz: Bir kavim münderis olan lisanını ihyâyâ çalıştığı zaman bunu fâideli olduğu için yapmaz; millî lisanın muazzezetiğine inandığı için yapar. Vatan-perver vatani uğrunda ölürken “karnım nerede doyersa vatanım orasıdır” diye düşünmez. Bir sancağı düşmana kapdırmamak için binlerce askerin fedâ-yı can ettiği vakidir. Halbuki maddeten bir bez parçasından ibaret olan sancağın hasım eline geçmesinde maddî hiçbir zarar mevcûd değildir. Güneş insanlar için aydan daha nâfi’dir. Bu hal “hilali” muazzez bir timsâl ittihaz etmemize mâni’ olmamıştır. Fesi yahud kâbâlak ve kalpağı şabkaya tercih ettiğimiz zaman bunu sıhhatce daha fâideli yahud bahâca daha ucuz oldukları için yapmıyoruz.

Şüphesiz, ictimâî vicdânımızda millî bir kıymetleri olduğu içindir ki bunları ta’zîz ediyoruz.

Bu misallerden anlaşılıyor ki mukaddesleri menfaatle mesâha, muazzezeleri mantıkla tahlîl ettiğimiz takdirde (vicdân) (müdebbire)’ye inkilâb eder, ahlâkın yerine hıfzu’s-sihha ve iktisâd kâim olur.

Bugünkü felsefe ve ictimâiyâtın kuvvetli delillerle ibtal ettiği bu “zihincilik” ve “menfaatçilik” nazariyelerini vaktiyle Ehl-i Sünnet uleması

¹ Ahlâkî fiilleri bu iki nev’ amellerin vicdânî safhalarından ibâret olduğu için fıkıhda ayrıca bir ahlâk mebhasi tedvîn edilmemiştir.

da reddetmişdi. Ehl-i Sünnet'e göre hüsn ve kubhda-akıl müdrük olmakla beraber-şer' hâkimdir.

Şer', amellerin hüsn ve kubhunu iki mi'yara müracaatla takdîr eder. Bu mi'yarlardan birincisi (nass), ikincisi (örf)'dür. Nass, Kitab ve Sünnet'teki delillerdir. Örf ise cemâatin amelî sîret ve maîşetinde tecellî eden ictimâî vicdânıdır.

Amellere hüsn ve kubhu nâtik olmak üzere nisbet olunan hükümler nassa göre: (vacib) ile (haram)'dan, örfe göre: (Ma'rûf) ile (münker)'den ibaretdir. (Mübah) ise ne vacib ne haram² ne ma'rûf ne münker olmayan amellerin sıfatıdır.

Maa-mâ-fih örfün vazifesi yalnız ictimâî bir sûretde ma'rûf ile münkeri temyîzden ibaret değildir. (Mâ rae'l-mü'minûne hasenen fehüve indillahi hasenun/Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir.)³ hadis-i şerifi ve (Örf ile amel nass ile amel gibidir) kâide-i fıkhiyesi mantûkınca örf lede'l-iktiza nassın da yerini tutar.

Müslümanlar nasların nâtik olduğu emirlere ve nehiylere ittiba' mecbûriyetinde buldukları gibi ma'rûfu emr ve münkeri nehy etmekle de mükellefdirler. Ma'rûf ve münker ise ictimâî vicdanın tahsîn yahud takbîh ettiği amellerden ibaretdir.

Şu halde fıkıh bir taraftan (vahy)'e diğer cihetden (ictimâiyet)'e⁴ istinâd eder. Yani İslâm şeriati hem ilahî hem de ictimâîdir.

Fıkıhın naklî esasları mutlak ve gayr-ı mütehavvildir. Kur'an-ı Kerim mahfûz, Sünnet-i Peygamberî-alâ kadri'l-imbân-mazbûtdur.

Şeriatin semavî kısmı bir te'sis-i ilahî olduğu için esâsen "kemâl-i mutlak" halindedir, binâen-aleyh bu kısım terakki ve tekâmülden münezzehdir. Dinin esâsâtını sâir ictimâî müesseseler gibi tekâmül kanununa tâbi' telakki etmek doğru olamaz. Çünkü din, tenzihkâr bir imanla inanıldığı zaman dindir. Mutlak ve lâ-yetegayyer olduğuna inanılmayan bir din, dinlikden çıkar.

Fıkıhın ictimâî umdelerine gelince bunlar ictimâî şekillerin ve bünyelerin istihâlelerine tâbi'dir, binâen-aleyh bunlarla beraber değışebilir. Her

² Mendub ile mekruh vacib ile haramın dereceleridir.

³ İsmail İbn Muhammed el-Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, C. 1, Mektebetü'l-İslâmi, Halep tsz., s. 169, (Yhn.).

⁴ Buradaki kelime yanlış dizilmiş aslı 'ictimâiyât' olacaktır.

örf mutlaka bir ictimâî enmüzecein örfüdür. Bir enmüzece için ma'rûfâtdan olan bir kâide diğeri için münkerâtdan olabilir, tarih ve kavmiyyât kitaplarına göz gezdirilince âdetlerin, teâmüllerin, istimâllerin zaman zaman, cemaat cemaat değiştiği görülür.

Vâkiân hüsn ve kubh zihincilerin iddia ettiği gibi ferdî ve aklî değil, mefkûrecilerin kabul ettikleri vechile fevk-al-akl ve ictimâîdir. Fakat ictimâî ve mutlak olmaları cemaatden cemaate mütebeddil olmalarını istilzâm etmez. İctimâî mutlakiyet mukayyidetiyle imtizâc edemez, fakat nisbetiyle i'tilâf edebilir. (İctimâî mutlakiyet bir kâidenin muayyen bir enmüzece-i ictimâî dâhilinde bilâ-şart ve makûlevî (Categorique) olması demektir. Mesela devletlerin kanunları biri birine uymamakla beraber her devletin kanunu kendi memleketinde mutlak ve mutâiyeti hâizdir. Nasıl ki milletler için ahlâk da böyledir.) Fiillerin hayır yahud şer olması, içinde cereyân ettikleri ictimâî enmüzecele nisbetlidir. Buna binâen yalnız zamanların tegayyuriyle değil, nisbet olundukları cemaatlerin tehallüfîyle de ahkâmın değişmesi lâzım gelir.

Mesela bir aşiretde ferdin fiilinden semiyyesi (gens) mes'ûldür; fakat medenî bir şehirde bu kâidenin tatbîki câiz olamaz. Yine bir aşiretde velâyet-i hâssa (yani semiyye reisinin hâkimiyeti) velâyet-i âmmeden (yani aşiret şeyhinin hâkimiyetinden) daha kuvvetlidir. Medenî bir milletde semiyye küçülerek aileye, aşiret büyüyerek devlete istihâle ettiği için bu kâidenin tatbîki hukuk-ı âmmenin istinâdgâhı olan velâyet-i âmmenin tezelzül ve inhilâlini mûcib olur.

İctimâiyâta göre aile (mâderî aile/clan maternal), (pederşahî aile/famille patriarchale), (sünevî aile/famille dualiste) safhalarından geçmiştir.

Bugün muhtelif kavimlerdeki aileler ya bu üç enmüzecece birine yahud aralarındaki hadd-i fâsıllara mensûbdur. Bu enmüzecece her birinde erkeğin, kadının, çocuğun hukukî münâsebetleri tehâllüf ettiği sâbit olduktan sonra hepsini aynı ahkâma tâbî' tutmak mümkün olabilir mi? Zaten ezmânın tegayyürüyle ahkâmın tegayyürüne cevâz verilmesi de ezmâna teb'an ictimâî enmüzececece tehavvül etmesinden mütevellid değil mi?

Vâkiân mevrîd-i nassda ictimâîde mesağ yokdur, fakat nassın vâki' olmadığı mevkilerde örf ile amel nass ile amel gibi değil midir? Bazı fa-

kihlere göre nass örfden mütevellid ise mevrîd-i nassda da ictihada cevâz vardır. O halde örfün Fıkıh'daki sahası daha da genişlemiş olur.

Balâdaki temhidâtından şu neticeyi çıkarabiliriz:

Fıkıhın menba'ları ikidir: Naklî şeriat, ictimâ şeriat. Naklî şeriat tekâmülden müteâlidir. İctimâ şeriat ise ictimâ hayat gibi dâimî bir sayrûret (devenir) halindedir. O halde fıkıhın bu kısmı İslâm ümmetinin ictimâ tekâmülüne teb'an tekâmül etmeye yalnız müstaid değil, aynı zamanda mecburdur da. Fıkıh'ın nusûsa istinâd eden esâsâtı kıyamete kadar sabit ve la-yetegayyerdir, fakat bu esâsaların nâsın örfüne, fakihlerin icmâına müstenid olan ictimâ tatbîkâtı her asrın icâbât-ı hayâtiyesine intibak zarûretindedir. ▽

Lügatçe

alâ kadri'l-ımkân: imkanlar ölçüsünde.	mesâha ölçme.
bahâ: kıymet, değer.	meşrût: şart koşulmuş, şarta bağlı.
enmüzece: numune, örnek.	münderis: eseri, izi, nişanı kalmamış.
fevk-al-akl: akıl üstü.	müstaid: kabiliyetli.
gayr-ı mütehavvil: değişmez.	müteâli yüksek.
hüsn: güzellik.	mütedebbil: değişken.
inhilâl: çözüme, dağılma.	nâfi: faydalı.
istihâle: bir halden başka bir hale geçme.	nef': menfaat, fayda.
kubh: çirkinlik.	sayrûret: olma, oluş.
lâ-yetegayyer: değişmez, değiştirilemez.	tahsîn: güzel bulup takdir etme.
lede'l-ıktiza: gerektiği zaman.	takbîh: çirkin görme.
makûlevî: kategorik.	temhidât: ifadeler, mukaddimeler.
mantûk: söylenilmiş, söz, kelam.	tezelzül: sarsılma.

Muhafazakâr Düşünce / Nostalji